

УДК 343.2:316.74:39

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2025.25.23>**Цуркан-Сайфуліна Ю.В.***д.ю.н., професор,**професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції**та прав людини,**заступник директора з наукової роботи**Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут**Національного університету «Одеська юридична академія»***КУЛЬТУРНО-АНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ У СИСТЕМІ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ В УКРАЇНИ**

Постановка проблеми. Дослідження культурно-антропологічної концепції у системі кримінально-правових заходів в Україні дозволяє подолати обмеження традиційних, універсалізованих підходів, які часто виявляються неефективними у реалізації таких цілей правосуддя, як превенція злочинності, виправлення засуджених і їхня ресоціалізація. Глибоке розуміння соціокультурних детермінант девіантної поведінки та культурних особливостей сприйняття права і покарання сприяє підвищенню довіри до правоохоронної та судової систем держави, забезпеченню більш індивідуалізованої і справедливої реалізації кримінальної відповідальності. Особливої актуальності це питання набуває в умовах динамічних суспільних трансформацій, розвитку інформаційного суспільства та глобалізаційних процесів, коли нові виклики вимагають постійної адаптації правової політики і поступального розвитку національної кримінально-правової доктрини на основі сучасних міждисциплінарних підходів.

Слід зауважити, що впровадження культурно-антропологічної концепції у систему кримінально-правових заходів України стикається з низкою суттєвих складнощів, зумовлених передусім консерватизмом та інерцією правової системи України, яка традиційно орієнтована на універсальні та формальні підходи. Бракує належної культурної компетентності і спеціалізованої підготовки серед

правозастосовників, а також відповідних методологічних інструментів, достатнього фінансування для розробки та реалізації диференційованих, культурно-адаптованих програм. Додатковою перешкодою у цій сфері є складність уникнення стереотипізації і забезпечення єдності правозастосування при урахуванні багатоманіття культурних контекстів, що може викликати суспільний скептицизм щодо справедливості та неупередженості правосуддя.

Мета статті полягає у дослідженні ролі культурно-антропологічної концепції у системі кримінально-правових заходів в Україні.

Виклад основного матеріалу. В основі культурно-антропологічної концепції лежить ідея, що право є частиною культури і, відповідно, не може бути ефективним, якщо ігнорує культурні особливості, цінності, традиції та соціальні практики суспільства. Як зауважує О.В. Козаченко «культурно-антропологічна концепція зумовлює визначення кримінального права як узгодженої на культурологічних засадах системи соціальних норм, орієнтованої на захист цінностей соціального, матеріального і духовного характеру, які є здобутками людської культури» [1, с. 20]. Отже, культурно-антропологічна концепція у кримінальному праві – це міждисциплінарний підхід, який розглядає злочинність, девіантну поведінку, функціонування кримінально-правової системи та реакцію на правопорушення

не лише з суто юридичної точки зору, а й крізь призму культурних норм, цінностей, соціальних практик, етнічних особливостей і світоглядних установок конкретного суспільства або соціальних груп.

Серед ключових аспектів культурно-антропологічної концепції в сфері кримінального права можна відмітити наступні:

1. Девіантна поведінка та кримінальні правопорушення розглядаються не просто як порушення закону, а як дії, що можуть мати певне значення або мотиви в конкретному культурному середовищі. Наприклад, пенітенціарна субкультура («одна із системостворюючих категорій кримінальної субкультури, яка існує в умовах тримання засуджених в місцях позбавлення волі і детермінована процесом соціальної адаптації засуджених до норм, традицій і правил тюремного побуту» [2, с. 159]) через свої неформальні норми та цінності, може підтримувати вчинення правопорушень, легітимізуючи девіантну поведінку і створюючи умови для подальшої криміналізації особистості в умовах позбавлення волі.

2. Те, як суспільство сприймає закон, справедливість, вину і покарання, значною мірою залежить від його культурних уявлень, якщо правові норми суперечать глибоко вкоріненним культурним цінностям, їх ефективність може бути низькою. Наприклад, в Україні, як і в багатьох пострадянських суспільствах, тривалий час існувало глибоко вкорінене культурне уявлення, що конфлікти всередині сім'ї, включаючи побутове насильство, є приватною справою. Зокрема, вислів «не виносити сміття з хати» є відображенням соціальної норми, яка передбачає, що сімейні проблеми мають вирішуватися виключно всередині родини, а звернення до сторонніх осіб, зокрема до правоохоронних органів, вважається ганьбою та неприпустимою поведінкою. У відповідності до статистичних показників Офісу Генерального прокурора було обліковано наступну кількість кримінальних правопорушень за ст. 126-1 «Домашнє насильство» [3] у період 2021 – I півріччя 2025 р.: у 2021р.

(показник «довоєнного року») – 2431 випадки кримінального правопорушення, у 2022 р. – 1498, у 2023 р. – 2705, у 2024 р. – 2810, у I півріччі 2025 р. – 1254 [3]. Слід зауважити, що незважаючи на зростання кількості офіційно облікованих кримінальних правопорушень за статтею 126-1 «Домашнє насильство», ці статистичні показники все ще можуть свідчити про низьку ефективність правових норм через глибоко вкорінене культурне уявлення про «приватність» сімейних конфліктів, що призводить до високої латентності таких кримінальних правопорушень.

3. Розуміння культурного бекграунду правопорушника може допомогти пояснити його мотиви та обрану поведінку, що важливо для індивідуалізації покарання і подальшої ресоціалізації. Зокрема, культурний бекграунд правопорушника — це сукупність культурних елементів (норм, цінностей, переконань, традицій, соціальних практик, мови, релігії, субкультурної приналежності), що сформували особистість правопорушника та вплинули на його світогляд, систему мотивації, поведінкові патерни і сприйняття правових норм. Іншими словами, це все те культурне середовище, в якому людина зростала та розвивалася, і яке могло відіграти роль у формуванні її девіантної або злочинної поведінки. Наприклад, особа, вихована у патріархальній культурі з домінуючими уявленнями про честь сім'ї та чоловічу перевагу на жінками, може скоїти насильницьке кримінальне правопорушення у відповідь на дії, які сприймається як «образа честі» або «непослух» з боку жінки, вважаючи це виправданим способом «відновити порядок» згідно із відповідними культурними нормами, що суперечить чинному законодавству.

4. Концепція культурно-антропологічного підходу до кримінального права фундаментально наголошує на необхідності адаптації кримінально-правових заходів до специфічних культурних особливостей різних соціальних і етнічних груп населення, що впливає з усвідомлення того, що ефективність пра-

вових інтервенцій прямо корелює з їхньою зрозумілістю і прийнятністю для суб'єктів, на яких вони спрямовані. Ігнорування культурного контексту може призвести до відчуження, резистентності та, як наслідок, зниження превентивного, карального та ресоціалізаційного потенціалу правової системи. Наприклад, Департамент Генерального прокурора Австралії підтримує практику реінвестування правосуддя, як довгострокового підходу, який визнає, що корінні народи мають власні ефективні рішення в т.ч. в сфері запобігання злочинності і покращення результатів правосуддя для цих народів у конкретних місцевостях чи громадах, використовуючи їх культурні знання і життєвий досвід – від молодіжних диверсійних програм та культурного наставництва до підтримки шкільної освіти, адаптованої до унікальних потреб кожної громади [4].

Аналіз кримінального права України через культурно-антропологічну концепцію дозволяє виявити не лише формальні правові норми, а й їхнє фактичне функціонування, сприйняття суспільством та вплив на поведінку людей, зрозуміти, наскільки українська кримінально-правова система враховує (або не враховує) культурні особливості, цінності та соціальні практики суспільства. Значна частина кримінально-правової системи України сформувалася під впливом радянського права, яке мало виражений ідеологічний характер, фокусуючись на «державних інтересах» та «соціалістичній законності», що мало значний вплив на формування певних уявлень про кримінальне правопорушення, покарання, а також на низький рівень довіри до правоохоронних органів у частини суспільства. При цьому українське суспільство, особливо поза великими містами, зберігає сильні традиційні цінності, що не завжди гармоніюють з формалізованими та часто знеособленими процедурами кримінального правосуддя, тому традиційні способи вирішення конфліктів (примирення, медіація) можуть бути більш прийнятними для деяких громад,

ніж суто каральні заходи українського кримінального законодавства.

Окремо значення в цій сфері набуває відношення суспільства до корупції в Україні. Зокрема, корупція в українському суспільстві є багатогранним феноменом, який виходить за межі суто правової дефініції, набуваючи рис глибоко вкоріненої культурної проблеми, адже її системний характер та поширеність формують специфічний соціокультурний контекст, який суттєво впливає на функціонування і сприйняття кримінально-правової системи в державі. З культурно-антропологічної перспективи, корупція трансформує правову свідомість значної частини суспільства, продукує та закріплює цинічне ставлення до принципу верховенства права, створюючи уявлення про його еластичність і можливість маніпуляції правовими нормами. У суспільстві формується стійке переконання, що «вирішення питань» поза правовим полем є ефективнішим або навіть єдино можливим шляхом досягнення бажаного результату, що загалом підтримує інституційну довіру до органів правосуддя, прокуратури і правоохоронних структур, як фундаментальної умови легітимності та ефективності будь-якої правової системи. Наслідком такого культурного феномену є істотне зниження превентивного потенціалу кримінального права, оскільки правові норми сприймаються як такі, що можна легко «обійти або вирішити» за допомогою неформальних практик, адже замість формування правослухняної поведінки, корупція стимулює пошук шляхів уникнення відповідальності через неправові канали, що поглиблює деформацію правової культури суспільства. Тому, боротьба з корупцією в Україні вимагає не лише застосування репресивних кримінально-правових заходів, а й комплексного культурно-антропологічного підходу, спрямованого на трансформацію суспільної свідомості, відновлення довіри до державних інститутів та утвердження цінності правової доброчесності.

На думку О.В. Козаченко саме концепція культурно-антропологічної концепції висту-

пає основою формування культурно-антропологічної методології, яка «забезпечує підґрунтя для визначення кримінально-правових заходів як системи прийомів і способів примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики, правомірну поведінку, детерміновані культурним середовищем, яке склалося в конкретно-історичних умовах» [5, с. 415].

Не вдаючись до детального дослідження поняття та сутності «кримінально-правові заходи впливу» зауважимо, що у теорії кримінальному права воно розуміється, як «засоби впливу, які передбачені законом про кримінальну відповідальність за вчинення злочинного чи зовні схожого на нього діяння або суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною цього закону, пов'язані з обмеженнями чи позбавленнями найбільш значимих для людини прав і свобод або зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та покарання чи, навіть взагалі, з її не притягненням до такої відповідальності і спрямовані на досягнення соціально корисних цілей» [6, с.781]. Таким чином, кримінально-правові заходи впливу в Україні – це комплексний механізм державного реагування на злочинність, який поєднує в собі каральні, виховні, відновлювальні і запобіжні функції елементами якого є кримінальне покарання та його види (Розділ X «Покарання та його види» КК України), обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство (Розділ XIII-1 «Обмежувальні заходи» КК України), примусові заходи медичного характеру та спеціальна конфіскація (Розділ XIII-1 «Інші заходи кримінально-правового характеру» КК України), заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (Розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» КК України), заходи кримінальної відповідальності неповнолітніх (Розділ XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» КК України) та ін. [7].

Спираючись на теоретичні засади та методологічний потенціал культурно-антропологічної концепції, її практична реалізація у системі кримінально-правових заходів України вимагає інтеграції цього підходу на всіх етапах правозастосування, що зумовлює перехід від універсалізованих, формально-юридичних моделей до більш гнучких, контекстуально обумовлених стратегій, які враховують соціокультурні детермінанти злочинності та особливості сприйняття правосуддя різними групами суспільства.

На нашу думку, ключові напрями практичної імплементації культурно-антропологічної концепції включають:

1. Превенція злочинності на основі культурно-чутливих програм профілактики, що передбачає аналіз субкультурних норм, цінностей, комунікативних каналів та інститутів, які можуть слугувати або факторами ризику, або, навпаки, ресурсами для запобігання злочинності. Наприклад, для запобігання молодіжній злочинності можуть бути ефективними програми, засновані на залученні авторитетних членів громади, культурних лідерів або менторів, які здатні транслювати правомірні норми поведінки у зрозумілій для молодіжної субкультури формі.

2. Застосування альтернативних заходів притягнення до відповідальності правопорушників. Зокрема, вибір виду та розміру покарання має ґрунтуватися не лише на формальних критеріях, а й на розумінні культурного бекграунду правопорушника (наприклад, для осіб, які походять з громад із сильними традиціями вирішення конфліктів через примирення, більш ефективними можуть бути механізми відновного правосуддя, які дозволяють відновити порушені соціальні зв'язки та компенсувати шкоду не лише формально, а й у відповідності до локальних уявлень про справедливість).

3. Ресоціалізація та адаптація засуджених на основі адаптованих до культурного середовища засудженого програм ресоціалізації, які повинні мати на меті успішну реінтеграцію в суспільство через відновлення соціальних

зв'язків та здобуття культурно-релевантних навичок. Зокрема, програми ресоціалізації повинні бути зорієнтовані на традиційні цінності і соціальні інститути засудженого, включати залучення релігійних громад, етнічних об'єднань або місцевих лідерів у процес адаптації особи після відбуття покарання.

4. Для успішної реалізації культурно-антропологічної концепції в системі кримінально-правових заходів вкрай важливим є формування культурної компетентності у співробітників правоохоронних органів, суддів, прокурорів та пенітенціарного персоналу, яке передбачає спеціалізоване навчання, спрямоване на розуміння етнічних, релігійних, регіональних і субкультурних особливостей, що дозволить уникнути упереджень, підвищити ефективність комунікації та взаємодії з громадянами, а також забезпечити більш об'єктивне і справедливе застосування норм кримінального права.

Таким чином, практичне втілення культурно-антропологічної концепції у систему кримінально-правових заходів України передбачає не лише реформування законодавства, а й трансформацію правозастосовних практик через глибоке розуміння соціокультурного контексту, що є визначальним для підвищення ефективності, легітимності та гуманності системи кримінального правосуддя.

Висновки. Роль культурно-антропологічного підходу до кримінального права в Україні полягає у подоланні обмежень традицій-

них правових концепцій, оскільки дозволяє глибоко осмислити соціокультурні детермінанти девіантної поведінки та культурне сприйняття правосуддя, що сприяє індивідуалізації кримінальної відповідальності і підвищенню довіри до правових інститутів. Зазначений підхід розглядає право як невід'ємну частину культури, підкреслюючи, що його ефективність прямо залежить від врахування цінностей, традицій та соціальних практик суспільства, а злочинність і реагування на правопорушення аналізуються не лише з юридичної точки зору, а й крізь призму культурних норм та світоглядних установок.

Аналіз кримінального права України через призму культурно-антропологічної концепції виявляє, наскільки система враховує культурні особливості суспільства, а практичне її застосування вимагає переходу до гнучких, контекстуально обумовлених стратегій, що враховують соціокультурні детермінанти злочинності. Практична реалізація культурно-антропологічної концепції в системі кримінально-правових заходів України вимагає розробки культурно-чутливих програм превенції, застосування альтернативних заходів притягнення до відповідальності з урахуванням культурного бекграунду, адаптованої до середовища засуджених ресоціалізації, а також трансформації правозастосовних практик через глибоке розуміння соціокультурного контексту для підвищення ефективності і гуманності кримінального правосуддя.

Анотація

У статті проаналізовано роль культурно-антропологічної концепції у системі кримінально-правових заходів впливу в Україні. Визначено, що застосування культурно-антропологічної концепції у сучасному кримінальному праві є однією із фундаментальних основ для подолання обмежень традиційних, універсалізованих кримінально-правових методів та заходів впливу на правопорушника, які часто виявляються неефективними у досягненні цілей правосуддя. Підкреслено, що в основі культурно-антропологічної концепції лежить ідея у відповідності до якої право є невід'ємною частиною культури і його ефективність залежить від врахування культурних особливостей, цінностей, традицій та соціальних практик суспільства. Зауважено, що культурно-антропологічна концепція у кримінальному праві – це міждисциплінарний підхід, який розглядає девіантну поведінку, функціонування кримінально-правової системи та реакцію на правопорушення крізь призму культурних норм, цінностей, соціаль-

них практик і світоглядних установок. Обґрунтовано необхідність адаптації кримінально-правових заходів до специфічних культурних особливостей різних соціальних та етнічних груп суспільства, оскільки ігнорування культурного контексту може призвести до відчуження і зниження превентивного потенціалу правової системи. Обґрунтовано, що практична реалізація культурно-антропологічної концепції у систему кримінально-правових заходів впливу вимагає інтеграції цього підходу на всіх етапах правозастосування, що зумовлює перехід до гнучких, контекстуально обумовлених стратегій, зокрема, практичної імплементації, включаючи розробку культурно-чутливих програм превенції злочинності, застосування альтернативних заходів притягнення до відповідальності з урахуванням культурного бекграунду правопорушника, адаптовану до культурного середовища ресоціалізацію засуджених та формування культурної компетентності у співробітників відповідних правозахисних органів.

Ключові слова: культурно-антропологічна концепція, кримінальне право, соціокультурні детермінанти, кримінально-правові заходи впливу.

Tsurkan-Saifulina Yu.V. Cultural and anthropological concept in the system of criminal law measures of influence in Ukraine

Summary

The article analyzes the role of the cultural and anthropological concept in the system of criminal legal measures of influence in Ukraine. It is determined that the use of cultural and anthropological concept in modern criminal law is one of the fundamental bases to overcome the constraints of traditional, universalized criminal-law methods and measures of influencing the offender, which are often ineffective in achieving the goals of justice. It is emphasized that the basis of the cultural and anthropological concept is the idea in accordance with which law is an integral part of culture and its effectiveness depends on taking into account the cultural features, values, traditions and social practices of society. It is noted that the cultural and anthropological concept in criminal law is an interdisciplinary approach that examines the deviant behavior, the functioning of the criminal law system and a response to an offense through the prism of cultural norms, values, social practices and worldviews. The need to adapt criminal measures to the specific cultural features of different social and ethnic groups of society is substantiated, since ignoring the cultural context can lead to alienation and reduction of the preventive potential of the legal system. It is substantiated that the practical implementation of the cultural and anthropological concept into the system of criminal-legal measures of influence requires the integration of this approach at all stages of law enforcement, which causes the transition to flexible, contextually conditioned strategies, in particular, practical implementation, including the development of cultural and sensitive programs. The offender's background, adapted to the cultural environment, re-socialization of prisoners and the formation of cultural competence among employees of the relevant human rights bodies.

Key words: cultural and anthropological concept, criminal law, socio-cultural determinants, criminal legal measures of influence.

Список використаних джерел:

1. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 38 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6c84641a-a5bf-4be5-88a1-78d139d2f60f/content>
2. Крикушенко О. Г. Поняття та основний зміст сучасної субкультури засуджених у місцях позбавлення волі. *Форум права*. 2014. № 3. URL: С. 155–159 <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/83f36fa0-36ea-4468-8c2c-d47a0377155b/content>

3. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
4. Justice Reinvestment. Attorney-General's Department Australian Government. URL: <https://www.ag.gov.au/legal-system/justice-reinvestment>
5. Козаченко О.В. Культурно-антропологічна концепція заходів здійснення кримінально-правового впливу. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2021, С.413-420. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7c988b4b-ba9c-404e-a5bd-e53695903a1a/content>
6. Яценко А.М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Філософія права*. 2013-3. С. 775-783. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aea7bd5d-bde4-4456-aa15-dd413de3b5f2/content>
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1336>